

Aspektus az udmurtban és „A Volga-vidéki nyelvek tipológiai adatbázisa”

HORVÁTH LAURA
FINNUGOR SZEMINÁRIUM
DEBRECEN, 2019.01.11-12

A Volga-vidéki nyelvek tipológiai adatbázisa

- NKFI-125282
- 2017. október 1 – 2021. szeptember 30. (48 hónap)
- ELTE BTK Finnugor Tanszék
- *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa* (2012–2015, OTKA-104249) folytatása
 - online adatbázis: az ugor nyelvek tipológiai jellemzői
 - szinjai és szurguti hanti, északi manysi, magyar
 - résztvevők: Havas Ferenc (vezető kutató), Csepregi Márta, F. Gulyás Nikolett, Németh Szilvia, Czentnár András
- vizsgált nyelvek: komi-permják, udmurt, mezei mari
- résztvevők: Havas Ferenc (vezető kutató), Asztalos Erika, F. Gulyás Nikolett, Horváth Laura, Szabó Ditta, Timár Bogáta, Saypasheva Anastasia; anyanyelvi konzulensek

A Volga-vidéki nyelvek tipológiai adatbázisa

- komi-permják, udmurt, mezei mari tipológiai jellemzői
- ugyanazon nyelvi area– az adott nyelvekre vonatkozó eredmények összevetése: hozzájárul az adott area tipológiai sajátosságainak feltérképezéséhez
- szakirodalmi adatok, adatközlőkkel folytatott konzultáció, kérdőívek, írott nyelvi korpuszok
- online adatbázis magyar, angol, orosz nyelven
- morfoszintaktikai paraméterek (~213 paraméter)

Morfológiailag kifejezett aspektus az udmurtban

- Igeidők:
 - ✦ duratív preteritum (IPFV; PROG, HAB)
 - ✦ duratív preteritum + frekventatív képző (HAB)
 - ✦ frekventatív preteritum (HAB)
 - ✦ egyszerű múlt idő + frekventatív képző (HAB)
- időbeli segédige
- frekventatív képző
- Grammatikalizálódott konverbumszerkezetek segédigéi
- + teljes igei fő reduplikációja: imperfektív nemplurakcionális esemény „átlagosnál” (a default, prototipikus értéknél) hosszabb időtartama (augmentatív, l. pl. Körtvélyessy 2012: 41–47)
- + egyes északi nyelvjárások: frekventatív képző reduplikálása: az ismétlődés (habitualitás) kiemelésére („tekemisen toistuvuuden korostamiseksi”) (Kelmakov-Saarinen 1994: 125)

A VTDB és az aspektus

- „aspektusjelölés” paraméter: morfológiai eszközök az aspektus kifejezésére
- **NoA:** A nyelv az aspektusviszonyait nem, vagy nem morfológiailag fejezi ki.
- **PerifA:** A nyelv körülírásos (perifrasztikus) megoldásokat használ az aspektusviszonyok kifejezésére.
- **PrefA:** Az aspektus kifejezése speciális prefixumok segítségével.
- **SuffA:** Az aspektus kifejezése speciális szuffixumok segítségével.
- **IfxA:** Az aspektus kifejezése speciális in- vagy interfixumok segítségével.
- **CrcfA:** Az aspektus kifejezése cirkumfixum segítségével.
- **SyntA:** Az aspektus kifejezése egyéb funkciót is betöltő (szintetikus) affixumok segítségével.
- **TonA:** Az aspektus kifejezése tonalitás segítségével.
- **PartRdpA:** Az aspektus kifejezése részleges reduplikáció segítségével.
- **RdpA:** Az aspektus kifejezése teljes reduplikáció segítségével.(?)
- **InflA:** Az aspektus kifejezése a tő belső flexiója segítségével.

A VTDB és az aspektus

(1) *gužembyt* *uža-šk-od ~ uža-šk-od* (..)
egész_nyáron dolgozik-PRS-2SG ~ dolgozik-PRS-2SG
'egész nyáron dolgozol (és mégse jutsz semmire)' (Shibanov
2014: 529)

PerifA & SyntA / RdpA

/: nem elsődleges kifejezési mód

- Egyéb paraméterek:
 - Reduplikáció
 - Igeragozási kategóriák száma
 - Múlt idők megkülönböztetése
 - Perfektum
 - Segédigék kategoriális státusza
 - Recipiens kifejezése: *šotyny* 'ad' segédige CVB-szerkezetekben (*kyržasa šotyny* 'énekel valakinek', tkp. 'énekelve ad')

Udmurt konverbumszerkezetek és segédigéik

- -sa konverbum + finit ige: adverbialis kapcsolat:

(2) *a muket-y3 kyška-sa pegž-em*
de másik-DET megijed-CVB elmenekül-2PST.3SG
'de a másik megijedve elmenekült' (Kel'makov 1981: 61)

- grammatikalizálódott CVB + V : fázisigék, helyzetigék, mozgásigék, egyéb jelentésű igék (pl. 'ad', 'vesz', 'dob') szintaktikailag úgy viselkednek, mint a főigék, de inkább aspektusjelölőként értelmezendők
- a szerkezetben a konverbum adja az állítmány lexikális jelentését, a másik ige elveszti lexikális jelentésének egyes részeit

Konverbumszerkezetek az udmurtban

(3) **gožtet-se** keša-sa ud kušty uk
levél-ACC.3SG tép-CVB NEG.2SG.FUT dob.CNG PCL

‘hisz nem téped szét a levelét’ (UdmCorp.)

- *gožtetse*: a *kušty* és a CVB (*kešany*) vonzata, konkrét tárgy
- lehetséges (de nem egyértelmű) a kétesemény-értelmezés

(4) (pereš vera no vera, tros dyr luysal ke,)

bydes **ulon-ze** vera-sa kušty-sal
egész élet-ACC.3SG mond-CVB dob-CONJ.3SG

‘(az öregember beszél és beszél, ha lenne rá idő), elmesélné az egész életét’ (UdmCorp.)

- *ulonze*: a CVB *verany* vonzata, elvont fogalom
- nem lehetséges a kétesemény-értelmezés (*‘az életét elmondva eldobná’)
- *kušty* :telikusság, perfektivitás [terminatív akcióminőség]

Konverbumszerkezetek az udmurtban

(5) *škola-me* *jylpumja-sa* ***gorod-e*** *košk-i.*
iskola-ACC.1SG befejez-CVB város-ILL elmegy-PST.1SG

‘Miután befejeztem az iskolát, a városba költöztem.’ (UdmCorp)

- ILL: a *koškyny* ‘elmegy’ ige vonzata, a CVB-nek nem
- a szerkezet *koškyny* igéje ebben az esetben egyértelműen lexikális jelentésében értelmeződik (nem aspektusjelölő segédige)
- a grammatikalizálódott konverbumszerkezet két tagja között tipikusan csak tagadóige és partikula állhat
- argumentumszerkezet vizsgálata és szórendi jellemzők figyelembe vétele is szükséges

Grammatikalizáció, kontextus és értelmezés

- A segédige eredeti jelentése különböző mértékben szűródik be különböző kontextusokban : különböző konverbumok mellett (vagy ugyanazon konverbum mellett: más pragmatikai háttér)
- Mind a konverbum szemantikáját, mind a szélesebb értelemben vett szituációs kontextust figyelembe kell venni az értelmezésnél

(6) *mon so-len éskyt ymnyr-az učky-sa kyl'ł'-i*
én ő-GEN édes arc-ILL.3SG néz-CVB fekszik-PST.1S

- Kontextus ismerete nélkül:
 1. 'A szép arcát nézve feküdtem.'
 2. 'Folyton azt a szép arcát néztem' (UdmCorp.)
- Szituáció: koncert
- A pragmatikai háttér miatt a *kyl'ł'yny* elsődleges lexikai jelentésében szemantikai okokból nem interpretálható

Grammatikalizáció, kontextus és értelmezés

- ambivalens esetek:

(7) *vetl-i-z* *tatćy internet-yn puk-i-z,*
látogat-PST-3SG ide internet-INE ül-PST-3SG
vań śion-ez *śiy-sa* *košk-i-z.* (UdmCorp.)
összes ennivaló-ACC eszik-CVB elmegy-PST-3SG

1. 'Idejött, netezett, és megette az összes ennivalót.'
2. 'Idejött, netezett, megette az összes ennivalót , és elment.'

- blogszöveg
- nem ismerjük a szituáció minden körülményét (elment a vendég, vagy maradt utána?)

CVB + *koškyny* ‘elmegy’

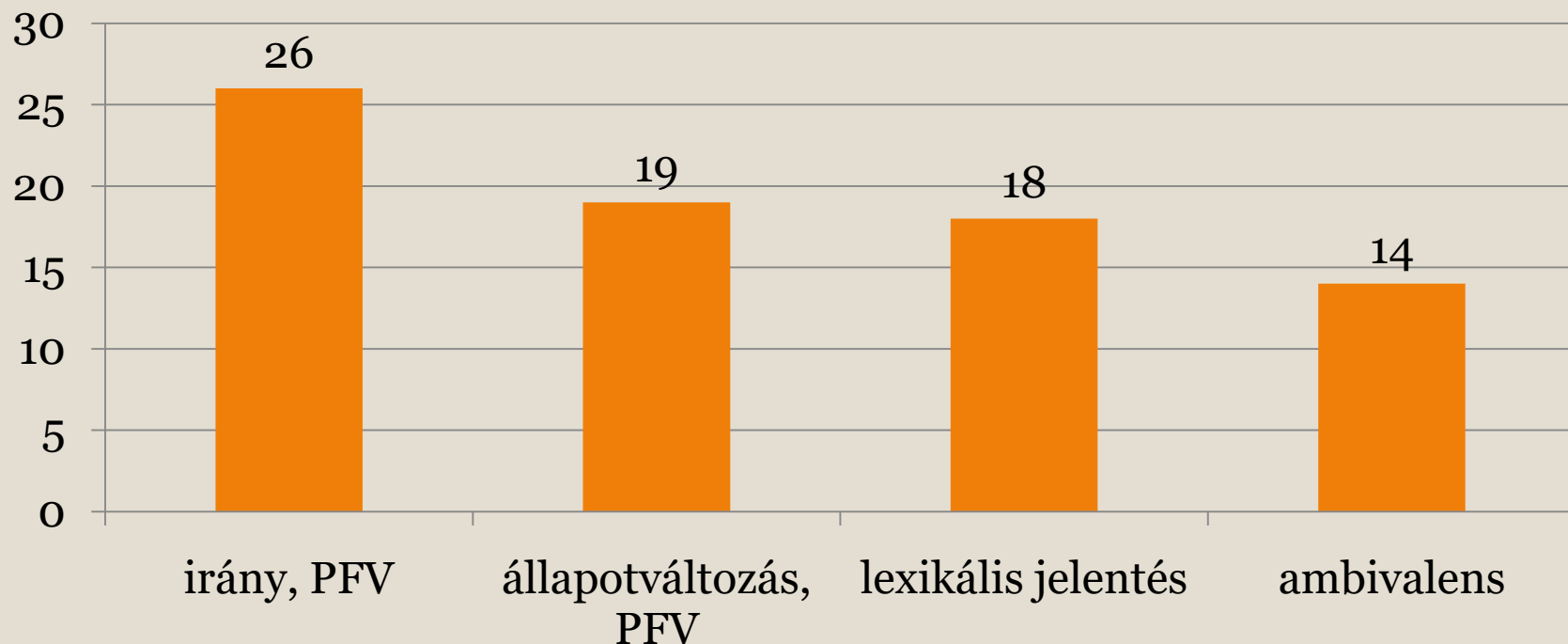

- mozgást jelentő igékből létrejött segédige: máshogy viselkedik különböző típusú igékkel szerkezetet alkotva
- mozgásigék grammatikalizálódása aspektusmarkerré: tipológiailag jellemző (l. pl. Heine & Kuteva 2007: 74)
- *koškyny* ‘elmegy’
- UdmCorp., blogszövegek
- 418 873 szó
- 54 493 mondat

CVB + *koškyny* 'elmegy'

(77 példa)

CVB + *koškyny* ‘elmegy’

- **Lexikális jelentés**

(8=5) *škola-me* *jylpumja-sa* *gorod-e* *košk-i*
iskola-ACC.1SG befejez-CVB város-ILL elmegy-PST.1SG
‘miután befejeztem az iskolát, a városba költöztem’ (UdmCorp)

- **Irány + PFV (CVB: mozgásige)**

- főige (CVB) mozgást jelentő ige inherens lexikális irányjelenés nélkül :

(9) *šin aź-yšt-ym* *lobžy-sa* *košk-i-z*
szem előtt-ELAT-1SG repül-CVB elmegy-PST-3SG
‘elrepült a szemem elől’ (UdmCorp.)

CVB + *koškyny* ‘elmegy’

- CVB mozgásige (más irány, mint az AUX eredeti lexikális jelentéséből adódó)

(10) *kyškyt* *val* *korka pyry-sa* *košk-yny*
félelmetes COP.PST ház bemegy-CVB elmegy-INF
‘félelmetes volt bemenni a házba’ (UdmCorp.)
*’félelmetes volt bemenni a házba, aztán kijönni’

- **Állapotváltozás-jelölés, PFV**

(11) *śulem* *śuna-sa* *košk -e*
szív olvad-CVB elmegy-PRS.3SG
‘elolvad az ember szíve’ (UdmCorp.)

Szinonim jelentésű segédigék (CVBCs)

- Udmurtban ugyanazon CVB-k melletti többféle segédige használata:
- Nyelvjárási háttér
- Eredeti lexikai jelentés befolyásoló szerepe a választásban
- Tipológiai szempontból nem ritka: aspektuális AUX-ok gyakran megtartják a lexikai szemantikájuk egy részét (vö. Anderson 2006: 8)
- Udmurt ‘olvas’ -sa konverbumalakja + összes PFV segédige
- *lydž'ysa* + AUX: Udmurt corpus (UdmCorp.): sajtószövegek + blogszövegek
 - 7 058 790 szó
 - 720 884 mondat

Szemantikai kompatibilitás

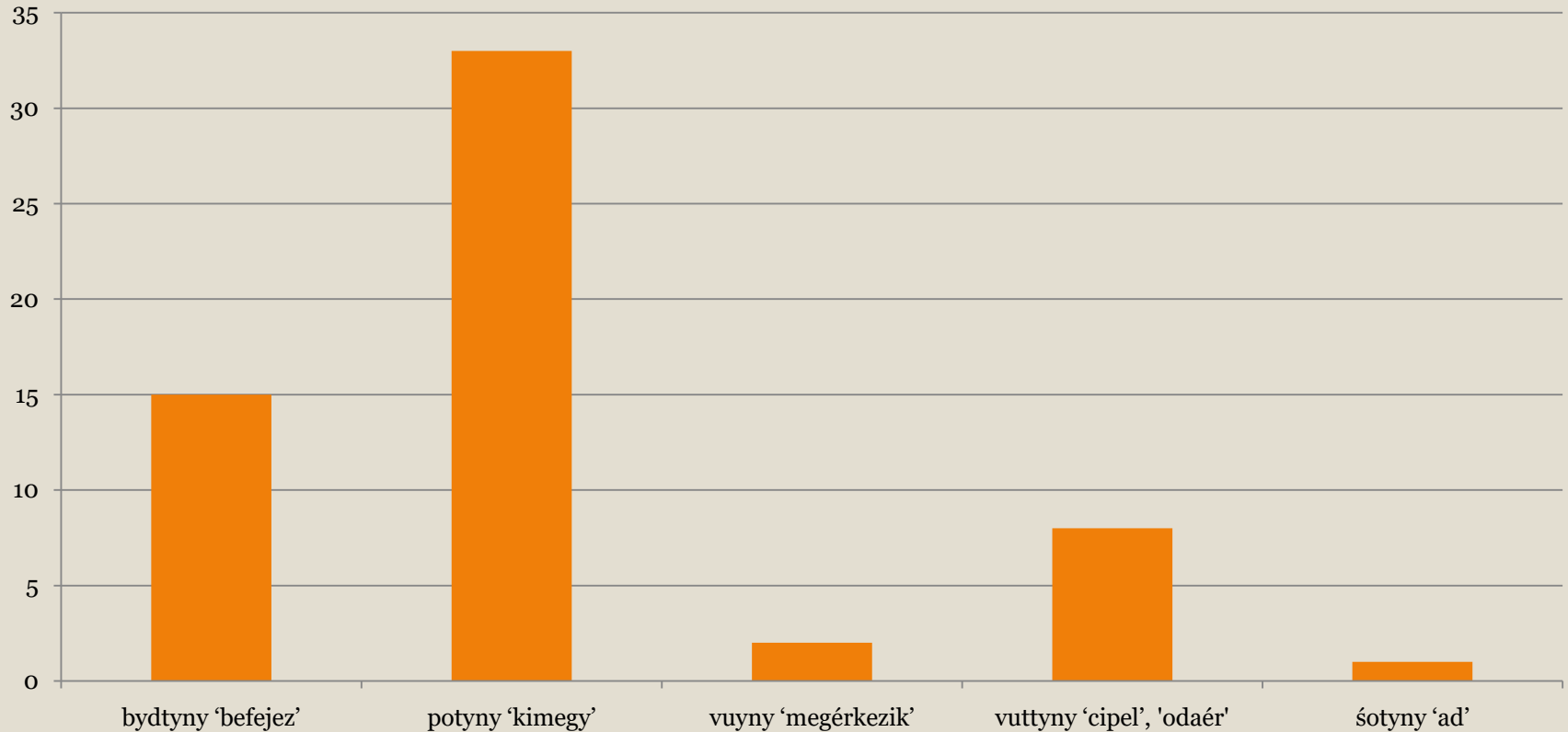

- tofa (Anderson 2006: 8)

(12)	neš	ün-üp	turu
	fa	nó-CVB	AUX.PROG
	‘egy magas fa nő’		
(13)	neš	ün-üp	oliri
	fa	nó-CVB	AUX.PROG
	‘egy facsemete nő’		

- *turu* ‘áll’ -> AUX.PROG
- *oliri* ‘ül’ -> AUX.PROG

lydž' y-sa ('olvas'-CVB) + PFV segédigék

lydž' y-sa ('olvas'-CVB) + PFV segédigék

- *potyny* 'kimegy' ~ *bydtyny* 'befejez'

(14) *al'i M. Bulgakov-leś, F. Dostojevskij-leś vañ*
most M. Bulgakov-ABL F. Dostoyevskiy-ABL összes
proizved'eñi-os-ses lydž'y-sa pot-i. (UdmCorp.)
mű-PL-ACC.3PL olvas-CVB kimegy-PST.1SG

'M. Bulgakov and F. Dostojevskij minden művét elolvastam.'

- *śotyny* 'ad': valaki számára (- beneficiens: *soly* 'neki')

(15) *tazalyk-ez l'abž'-em-en, bydes*
egészség-3SG meggyengül-PTCP-INST egész
gazet-ez lydž'y-sa śot-išk-o
újság-ACC olvas-CVB ad-PRS-1SG

- 'Mivel nincs jó egészségben, az egész újságot el szoktam olvasni [neki].' (UdmCorp.)

lydž' y-sa ('olvas'-CVB) + PFV segédigék

- *vuttyny* 'elér', 'odaér', 'cipel': időben elolvas, ráér elolvasni

(16) *somynda gožtet-jos vuy-ly-ny kutsk-i-zy,*
annyi levél-PL érkezik-FQV-INF kezd-PST-3PL
lydž'y-sa ik ej vutty-ly.
olvas-CVB PCL NEG.1SG.PST ér-FQV.CNG
'Annyi levél kezdett el érkezni, hogy nem tudtam őket mind
elolvasni.' (UdmCorp.)

Glosszázási kérdések

- Glosszázás: döntés az adott szó kategorizációjáról: lexikai ige vagy segédige
- De: a grammatikalizációs folyamatban a legtöbb igei szerkezet „segédigei” tagja a prototipikalitási skála két foka között helyezkedik el (l. Heine 1993: 53-69, Anderson 2006: 4-5)
- Udmurt CVB-szerkezetek:
- Nincs formai különbség a grammatikalizálódott és a nem/kevésbé grammatikalizálódott szerkezetek második igéjének formai sajátosságai között
- Ugyanaz az ige más konverbum mellett (más kontextusban) eltérő grammatikalizálódási fokú lehet
- Ugyanazon szerkezet a kontextustól függően gyakran más grammatikalizálódási fokú

Glossázási kérdések

- tofa (Anderson 2006: 8)

(17=12) neš ün-üp turu
fa nő-CVB AUX.PROG
‘egy magas fa nő’

(18=13) neš ün-üp oliri
fa nő-CVB AUX.PROG
‘egy facsemete nő’

- *turu* ‘áll’ -> AUX.PROG
- *oliri* ‘ül’ -> AUX.PROG

Glosszázási kérdések

- ambivalens esetek
- eve: ‘ad’ grammatikalizációja V > PREP (‘-nak’)
 - Nem-prototipikus esetek: kétféle értelmezési lehetőség:

(19) *me-ple* *βɔtrú ná* *kofí.*
én-vesz ajtó **ad** Kofi (Heine & Caludi &
Hünnemeyer 1991: 1)

(a) ‘Vettem egy ajtót, és Kofinak adtam.’

(b) ‘Vettem egy ajtót Kofinak.’

~ Udmurt: ‘írva ad’ (1. ‘megírja és odaadja’, 2. ‘megírja’)

Glossázási kérdések

(20=7) *vetl-i-z* *tatčy internet-yn puk-i-z,*
látogat-PST-3SG *ide internet-INE ül-PST-3SG*
vań šion-ez *šiy-sa* *košk-i-z. (UdmCorp.)*
összes ennivaló-ACC eszik-CVB *elmegy-PST-3SG*

- (a) ‘Idejött, netezett, és megette az összes ennivalót.’
(b) ‘Idejött, netezett, megette az összes ennivalót , és elment.’
- nincs tudomásunk a pragmatikai háttérről

Glossázási kérdések

(21)	eš-e	mešať	kary-sa	puk-e.
	barát-1SG	zavar.INF.IPFV.VEN	tesz-CVB	ül-3SG
			?ül.AUX.IPFV-3SG	
			??AUX.IPFV-3SG	

‘A barátom zavar [engem].’ (UdmCorp.)

- kontextus: színház (ülnek)
- Szemantikailag mégis inkább az IPFV segédigei értelmezés az elfogadhatóbb (?‘A barátom engem zavarva ül’: két esemény: a barátom ül + a barátom zavar engem)

A CVB-szerkezetek második igéje a tipológiai szakirodalomban

- 1. Serial verb:** többigés szerkezetek egyik típusa (Aikhenvald 2010)
 - Prototipikus SV-szerkezetek:
 - ragozott igék/igetövek sorozata, melyben az igék mindenféle grammatikai összekapcsoló elem (alá-fölérendelést kifejező markerek, avagy bármilyen szintaktikai összekapcsoló elem) nélkül alkotnak egy állítmányt
 - tagjai ugyanazzal az idő-, aspektus-, modalitás-, evidencialitás-, szám-, személy- és genderjellemzőkkel rendelkeznek
 - tagjait nem lehet külön tagadni
 - nem kötelező a közös argumentumok megléte, de lehetséges
 - 'egy esemény'
 - ugyanazon igék összekapcsolása mellérendelő szerkezetként gyakran mást jelent, mint a SVCs (grammatikai összekapcsolás nélkül)

A CVBCs második igéje a tipológiai szakirodalomban

- Altípusai (Aikhenvald 2010)
- **szimmetrikus SV-szerkezetek:** minden tagjuk nyílt igeosztályból származik, szemantikájuk kompozicionális
 - egymáshoz szorosan kapcsolódó cselekvések sorozata; tipikus jelentés: ok, mód (‘énekelve keltünk át a folyón’)
- **aszimmetrikus SV-szerkezetek:** tagjai nyílt, illetve zárt igeosztály tagjai
 - zárt igeosztály igéje: „minor verb”: az egész szerkezet aspektuális jelentése/ irányjelentése / kezdő- vagy végpontjának jelölése: pl. mozgást jelentő igék, fázisigék
 - különbség az udmurthoz képest: csak a jelöltségben: az agglutináló udmurtban CVB-képzős ige adja a szerkezet lexikális jelentését, míg a másik ige az aspektuális jelentést /irányjelentést
- Serial verb: izoláló nyelvekben a leggyakoribb

A CVBCs második igéje a tipológiai szakirodalomban

2. Többigés szerkezet másik altípusa: egyik tag valamiféle **szintaktikai függést kifejező marker**rel rendelkezik (PTCP, CVB) (Aikhenvald 2010: 12) (szimmetrikus, aszimmetrikus alosztály)

(22) Kamaiurá (Aikhenvald 2010: 13)

o-’itse-m *o-’út.*

3-belép-CVB 3-jön:AUX

‘Belépve bejött.’ (két esemény) (?’Bejött.’)

(23) Udmurt

direktor *poty-sa* *košk-i-z.*

igazgató kimegy-CVB elmegy-PST-3SG

‘Az igazgató kiment.’ (UdmCorp.) (egy esemény)

?’Az igazgató kiment és elment.’

A CVBCs második igéje a tipológiai szakirodalomban

3. Light verb:

- vendégnyelvi igék beemelésére alkalmazott stratégia (prototipikus: do-construction) (Wichmann & Wohlgemuth 2005, Wohlgemuth 2009)
- Butt: Light verb jungle (2010): light verb és segédige elhatárolása
 - a light verb nem lép be a grammatikalizációs láncba

4. Segédige (l. pl. Anderson 2006: 6, Heine 1993: 20–21, 53–66)

- TAM-kategóriával áll összefüggésben
- a lexikális jelentésű ige és az affixum/partikula-kontinuumon belül helyezkednek el
- grammatikalizációjuk fokától függően kisebb-nagyobb mértékben elhomályosult a lexikális jelentésük az adott környezetben

Összefoglalás

- az udmurt konverbumszerkezetek nemcsak areális, hanem a tipológiai szakirodalom eredményeit, nyelvi adatait figyelembe véve értelmezhetőek, szélesebb kontextusban
- szórend
- argumentumszerkezet
- CVB szemantikai tulajdonságai
- pragmatikai háttér
- azonos funkciójú aspektuális segédigék esetén az eredeti jelentés beszűrődése is irányíthatja az aspektuálisan azonos tulajdonságú segédigék közötti választást

Irodalom

- Aikhenvald , Alexandra Y. Multi-verb constructions: setting the scene 2011. Aikhenvald & Muysken 2011. Multi-verb Constructions. A View from the Americas. Leiden/Boston: Brill.
- Anderson, Gregory D. 2006: Auxiliary Verb Constructions. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Butt, Miriam 2010: The light verb jungle: still hacking away. – Mengistu Amberber & Brett Baker & Mark Harvey (eds.), Complex predicates: Cross-linguistic perspectives on event structures. Cambridge: Cambridge University Press. 48–78.
- Heine, Bernd 1993: Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd & Claudi, Ulrike & Hünnemeyer, Friederike 1991: Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania 2007: The Genesis of Grammar. A Reconstruction. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Körtvélyessy, Livia 2015. *Evaluative Morphology from a Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Keļmakov, V. K. & Saarinen, Sirkka 1994. *Udmurtin murteet*, Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 47, Turku / Izhevsk: Turun yliopisto.
- Shibanov, A.A. 2014. *Синтаксис наречий в удмуртском языке*. Вопросы Уралистики 2014. Санкт-Петербург: Нестор-История, 520-538.
- Wichmann, Søren – Wohlgemuth, Jan (2005): Loan Verbs in a Typological Perspective. In: Stolz, Th. – Palomo, R. – Bakker, D. (eds.): *Proceedings of the “Romanisation worldwide” Conference, Bremen, 4–8 May 2005*. 89–121.
- Winford, Donald (2010): Contact and Borrowing. In: Hickey, Raymond (ed.): *Handbook of Language Contact*. John Wiley and Son, New York. 170–187.

- Köszönöm a figyelmet!
- Az előadás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal NKFI K 125282. számú projektjének és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTÉRIUMA